

Наталія Гриньох

ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НОВОГО ЧАСУ УКРАЇНСЬКИМИ ІСТОРИКАМИ КАНАДИ ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті розглядаються основні напрями досліджень українськими істориками Канади після Другої світової війни питань історії України нового часу. Проаналізовано науковий доробок М. Антоновича, Б. Кравченка, І. Лисяка-Рудницького, П. Магочія, Т. Приймака, Ф. Сисина, І.-П. Химки.

Ключові слова: Україна, Канада, історія, новий час, дослідження істориків.

В статье рассматриваются основные направления изучения украинскими историками Канады после Второй мировой войны вопросов истории Украины нового времени. Проанализированы научные труды М. Антоновича, Б. Кравченко, И. Лысяка-Рудницкого, П. Магочия, Т. Приймака, Ф. Сисина, И.-П. Хымки.

Ключевые слова: Украина, Канада, история, новое время, исследования историков.

In the article the main directions of the research of Ukrainian historians from Canada after the World War II, questions about the Ukrainian History of the Modern Time are considered. Scholarly work of M. Antonovych, B. Kravchenko, J. Lysjak-Rudnytsky, P. Magocsi, P. Prymak, F. Sysyn, J.-P. Himka is analyzed.

Key words: Ukraine, Canada, history, Modern Time, historians' research.

Українська наукова діаспора представляє культурне явище міжнародного масштабу. Значний вклад у дослідження різних періодів історії України, особливо історії нового часу, зробили після Другої світової війни українські історики Канади. Праці українських вчених діаспори вирізнялися глибокою науковістю. Вони досліджували ті дискусійні проблеми, вивчення яких на батьківщині внаслідок ідеологічних міркувань було просто неможливе. Тому історіографічний аналіз праць українських істориків в Канаді та визначення їх внеску у вивчення історії України нового часу має актуальне значення.

Вивчення вкладу вчених Канади у дослідження історіографії історії

України нового часу зроблено у працях С. Єскельчика, Г. Касьянова, А. Коцура, В. Коцура, В. Сарбея, Р. Симоненка, О. Яся та інших. Проте комплексного аналізу історіографії цього періоду не здійснено. Метою статті є аналіз історичних досліджень українських вчених Канади у період після Другої світової війни з питань історії України нового часу.

XIX ст. привертало окрему увагу істориків діаспори передусім тому, що дало початок національному піднесенню й політичній активності українців як нації. Необхідність глибокого дослідження цієї доби полягала ще і в тому, як підкреслював В. Сарбей, що «з утвердженням в СРСР тоталітарної державної системи потрапила під сувору заборону сама проблематика історії українського національного руху» [9, с. 18].

Продовжуючи традиції класиків української історіографії М. Грушевського, Д. Багалія, Д. Дорошенка, І. Крип'якевича, діаспорні історики розглядали цей період переважно як «період національного відродження», основним змістом якого був розвиток українського національного руху, ріст і поширення національної самосвідомості; соціально-економічні процеси хоча і знаходилися на другому плані, але не ігнорувалися. Провідна роль в дослідженні суспільно-політичного руху в Україні XIX – початку XX ст. належала дослідникам І. Лісяку-Рудницькому, І.-П. Химці, Б. Кравченку, П. Магочію та іншим.

При аналізі українського національного руху історики діаспори в основному послуговувалися методологією розробленою, як вважає С. Єскельчик, М. Грохом. Згідно зі схемою останнього, східноєвропейські національні рухи проходять зазвичай три фази розвитку. Коротко кажучи, фаза А («академічна») – розробка вузьким колом інтелектуалів «самої категорії нації», етнографічні, філологічні та історичні студії; фаза В («культурна» або «культурницька») – національна агітація, коли більш менш широка мережа патріотів, що гуртуються навколо газет, журналів, культурних і просвітніх товариств, національних шкіл, починають роботу по поширенню в масах національної свідомості; фаза С («політична») – ера масових національних рухів, виникнення національних політичних партій, початок широкої «мобілізації мас» [2, с. 161–162].

У співвідношенні першої фази з конкретними подіями історії України історики діаспори більш-менш однотайні. О. Субтельний визначає її хронологічні межі з кінця XVIII – до початку XIX ст., від «відміни української автономії» до праць Д. Бантиша-Каменського, М. Маркевича, М. Максимовича та ін. Щодо другої фази в Галичині, то І.-П. Химка пропонує відлічувати її початок від подій 1848–1849 рр.,

а «вважати другу фазу національного руху завершеною» можна, на його думку, близько 1900 р. Третя фаза розвитку українського національного руху в Галичині, за І.-П. Химкою, закінчилася до 1914 року, коли тут в цілому «процес національного будівництва було завершено» [2, с. 163]. На відміну від чеського національного руху, яке очолювала дрібна буржуазія, і польського, яке вело за собою дворянство, в Україні, на думку І.-П. Химки та Б. Кравченка, лідерство в національному русі належало інтелігенції [14, р. 337].

Серед дослідників історії України цієї доби в першу чергу слід відзначити вже згаданого нами І. Лисяка-Рудницького. З Канадою пов'язаний тривалий період його творчої діяльності з часу, коли вчений в 1971 р. переїхав сюди на роботу із США в Альбертський університет (Едмонтон) на посаду професора східноєвропейської й української історії. Канадський період життя відомого вченого був одним з найплідніших в його наукових студіях. Теми, які він встиг опрацювати у більш або менш завершеній формі, можна умовно поділити на дві категорії: «студії про українських суспільно-політичних мислителів та діячів» та «вибрані проблеми з історії української суспільно-політичної думки».

У першій категорії наявна дихотомія: носії української політичної думки, які були в центрі уваги досліджень Лисяка-Рудницького, і ті, яких він досліджував на маргінесі. До центральних постатей входять (у хронологічному порядку):

1. Польська трійця з українською програмою: Михайло Чайковський (Садик-Паша (1804–1886), Іполит Терлецький (1808–1888), Францішек Духінський (1816–1893);
2. Михайло Драгоманов;
3. В'ячеслав Липинський;
4. Осип Назарук.

Властиво на маргінесі, у тематичній системі, він досліджував творчість таких діячів, як Іван Франко, Михайло Грушевський, Володимир Винниченко, Сергій Мазлах, Василь Шахрай, Дмитро Донцов, Микола Хвильовий [5, с. 431–433; 6, с. 95–112, 113–119, 199–203, 248–249, 391, 399–403].

Вибрані вченим проблеми можна звести до таких:

1. Концепція та проблема «історичних» та «неісторичних» націй;
2. Інтелектуальні початки нової України та структура української історії ХІХ ст.;
3. Проблема інтелігенції та інтелектуального розвитку в Україні ХІХ–поч. ХХ ст.;

4. Галичина під володінням Габсбургів та її внесок в українські змагання за державність;

5. Українська революція 1917–1921 рр. та Четвертий Універсал на тлі історії української політичної думки: автономія чи самостійність;

6. Українці та їхні сусіди – поляки та росіяни;

7. 1848 рік у Галичині: оцінка політичних памфлетів (Матеріал зібраний, але тема залишилася неопрацьованою).

І. Лисяк-Рудницький виступив як автор концепції, яка поєднує в собі примордіалістські аргументи з модерністськими щодо націогенези. У нього нація – явище суб'єктивної сфери, колектив людей, що хочуть бути державою; існування нації спирається на свідому волю її членів. Формування українського народу (народ у нього – категорія об'єктивна) загалом завершилося в половині першого тисячоліття нашої ери. Що ж до початків становлення української нації, то їх, на думку історика, треба шукати щойно в Київській Русі (чи, точніше, в період розпаду Київської держави), себто набагато століть після сформування українського народного (етнічного) колективу. Становлення української нації – це процес, у якому спостерігалися перерви, однак наявність основи народу гарантувало спадковість у націогенезі. Вчений не заперечує факту, що в побуті, матеріальній і духовній культурі українського народу, в його мові і територіальному розселенні відбулися зміни. Однак вони, на думку дослідника, мали еволюційний характер і саме це забезпечило спадкоємність розвитку, континуїтет [5, с. 12–27].

У процесі становлення української нації автор виділив три фази: княжо-феодальну (від Київської Русі до Люблінської унії), козацьку (XVII – XVIII ст.) та модерну (вона починається з національного відродження на початку XIX ст.). Вчений зазначає, що помилкою було б думати, що між трьома фазами існування української нації взагалі не було ніякого генетичного зв'язку. Генетичний зв'язок існував завдяки підбудові, тобто народові. Взаємодію народу і нації в націогенезі українців, і відповідно, співвідношення елементів перервності й безперервності у цьому процесі виглядають, на думку І. Лисяка-Рудницького, наступним чином:

По-перше, надбудова, тобто нація, в ті періоди, коли вона існувала, абсорбувала в себе багато характерних рис підбудови. Внаслідок цього деякі константні риси народу закарбувалися, зберігалися і як константні риси нації в ті моменти, коли вона формувалася чи відроджувалася.

По-друге, певні риси, характерні для нації, залишилися в підбу-

дові. Наочний тому приклад – козацька традиція, яка значною мірою змінила побут і колективну свідомість українців.

По-третє, існували елементи безпосередньо політичної спадкоємності, представлені в діяльності політичних та релігійних еліт (боярсько-шляхетські кола, що приєдналися до козаччини, нащадки козацької старшини, що взяли участь у національному відродженні ХІХ ст. та в Українській революції 1917–1921 рр.). Утім, ці елементи були надзвичайно слабкими й рудиментарними.

По-четверте, важливим чинником континуїтету була постійність геополітичної ситуації, передусім, стабільність фактора зовнішньої загрози. Усі ці елементи континуїтету мають спільну особливість – вони є частиною реальної традиції, що має матеріальну основу.

Свою концепцію вчений сформулював ще на початку 50-их рр., а праці західних спеціалістів з питання становлення нації Дж. Амстронга та Е. Сміта з'явилися лише на початку 1980-х рр., причому вони були багато в чому співзвучні з думками І. Лисяка-Рудницького.

І. Лисяк-Рудницький прагнув написати власний синтетичний курс історії України, розрахований на інтелігентного західного, неукраїнського читача. Центральною темою цієї праці мало б стати формування модерної української нації (ХІХ – ХХ ст.), з особливим наголосом на суспільні, політичні й інтелектуальні фактори, які визначали цей процес. Але сама праця мала б охоплювати й ранні періоди української історії [5, с. 147]. Досліджуючи особливості цього складного і своєрідного процесу, Іван Павлович зазначав: «Під українською історією ХІХ століття можна розуміти дві різні речі: з одного боку, історію національного руху, з другого – історію країни й народу. Ці два розуміння переплітаються, але вони не тотожні» [5, с. 146].

У працях «Формування українського народу й нації» та «Зауваги до проблеми історичних та неісторичних націй» І. Лисяк-Рудницький розвинув часто дебатоване питання про «історичні» та «неісторичні нації». Як зауважив київський історик Р. Симоненко, вчений викладав його чітко й ясно, пояснюючи виникнення цієї суто категорійної та умовної проблеми особливостями історичного розвитку країн Західної Європи, з одного боку, і Східної, – з другого. Перші, такі як Франція й Англія, протягом тисячоліття зберігали історичну тяглість. На Сході континенту вона була відсутня. Отже наведені поняття стосувалися не оціночної характеристики історичного розвитку й самої сутності того чи іншого народу, як такого. Вони, зазначав дослідник, умовні й «мають служити як корисні знаряддя історичного пізнання» [10, с. 587–588]. Учений уточнює: «Неісторичність» [...] зовсім не

означає, що якась країна позбавлена історичної минувшини, – вона насправді інколи могла навіть бути багатою і славною». Саме ж поняття «просто вказує на розрив у історичній тяглості (континуїтеті) народу» [5, с. 145–146; 10, с. 589]. Він показовий для історії всіх народів Центрально-Східної Європи.

Однією з центральних проблем нової української історії дослідник уважав «повстання нації, перетворення етнічно-мовної спільноти на самосвідому політичну і культурну спільноту». Наголошуючи, що, «починаючи від 1840-их років» – від славного Кирило-Мефодіївського товариства в Україні діє «безперервний ланцюг груп та товариств, – оформлених або неформлених організаційно, – що посвятили себе ідеї культурного й політичного відродження як відрубної нації», дослідник вважав, що їх мета здійснилася. Одночасно він не уникав висвітлення складнощів, які зустрілися на цьому шляху. Йшлося не лише про протидію й переслідування з боку царизму, а й про те, що на основній частині українських земель «аж до самого передодня революції 1917 р. національно свідоме українство становило рух меншості всього населення. Таке стосувалося і селянських мас і, вживаючи терміни І. Лисяка-Рудницького, «вищих клас» суспільства [5, с. 146–147]. Важливі глибинні процеси, що розвивалися в Україні в ХІХ ст., він розглядав як органічну частину історичного розвитку старого континенту. Аналізуючи їх, підкреслював він, «треба мати до уваги взаємопов'язаність з усіма іншими силами, чинними на ширшій сцені Східної України» [5, с. 147].

Ще від часу переїзду на північноамериканський континент Лисяк-Рудницький мав намір написати велику статтю про історіографію українсько-польських взаємин [5, с. 423]. Вказана проблема органічно вписувалася в магістральну тему його творчості – становлення української політичної нації. Саме тому, висловлюючи чимало тонких спостережень про зміст історичних взаємин між сусідніми народами, вчений приділяв основну увагу відносинам між ними, починаючи з кінця ХVІІІ ст. Це має тим більше значення, що період після ліквідації польської державності також був нелегким для обох слов'янських народів. Польщу розчленували, а Галичина перейшла до Австрії, що перетворилася згодом на двосдину монархію Габсбургів.

Цей план був здійснений І. Лисяком-Рудницьким в серії есе про «польську трійцю» в українському русі: Михайла Чайковського, Іполита Терлецького та Франтішека Духінського та у статті «Польсько-українські взаємини: тягар історії» (1980). Політичні біографії вказаних вище маргінальних постатей в українському русі Лисяк-

Рудницький писав добрих десять років. Це виглядало нерозумною тратою часу порівняно з тими великими й серйозними проектами, які він сам собі накреслив у 1970-і рр., після позірної нераціональності у плануванні наукових праць мала виправдання. Кожна з цих трьох постатей представляла тип політичного діяча, який сформувався в польському середовищі і став українським патріотом зі свідомого вибору. Це відображало долю Вячеслава Липинського – головного кумира Лисяка-Рудницького та, до певної міри, його власного роду.

У статті «Польсько-українські взаємини: тягар історії» всебічно проаналізовано загальний характер і основні сфери головної внутрішньої проблеми Галичини – польсько-українських стосунків. Становище українців у конституційно-правовій австрійській державі ніби поліпшилося, але економічні підвалини польського панування в Галичині, зауважив історик, залишилися недоторканими. Використовуючи ці, а також адміністративні й політичні важелі, поляки невдовзі енергійно взялися за відновлення практичної влади над західноукраїнським регіоном [5, с. 423].

Висвітлюючи «інтелектуальне пробудження» галичан, активізацію їх національної свідомості в період «весни народів», він саме їх початком датував «відкритий вибух» українсько-польської боротьби, яка «точилася з більшою напругою і люттю з року в рік і з десятиліття в десятиліття» [5, с. 423]. Не уникаючи гострих питань польсько-українського протистояння та впертої боротьби проти наступу колонізаторів, об'єктивний дослідник не оминув і показу польських впливів на галицьких «будителів» та спроб українсько-польського порозуміння.

Послідовно відстоюючи підхід до історії Східної Галичини як невід'ємної частини українських земель, а її населення – як важливої гілки українського народу, І. Лисяк-Рудницький добре розумів значення міжнародних процесів на цій території для загальних взаємин між обома слов'янськими народами. «Конфлікт, – зазначав він, – відбився не лише на тих частинах польського й українського народів, які проживали в австрійській імперії, але мав також фатальний вплив на історичну долю Польщі й України взагалі» [5, с. 423].

Наукові дослідження І. Лисяка-Рудницького з історії українсько-польських відносин були добрим прикладом інтелектуального підходу без покладання односторонньої вини за конфлікт на одну із сторін, усвідомлення українцями і поляками історичного тягара, який продовжує впливати на свідомість і загрожує відродженню «старих ідей і спокус» [5, с. 106].

Паралельно з дослідженням польсько-українських взаємин він пише й друкує статті про єврейсько-українські та російсько-українські стосунки. Обидва потоки зливаються в єдине русло критичного перегляду досвіду співжиття українців зі своїми сусідами й підводять читача до думки, що після повалення радянського режиму (в чому він не мав найменшого сумніву) Україна має загасити вогнища за давнених міжнаціональних конфліктів. Лисяк-Рудницький обережно і прискіпливо накреслював точки примирення й визначав ціну, яку повинна була б заплатити за нього кожна з зацікавлених сторін. Але основним моментом згоди мало б бути прийняття ідеї політичної, а не етнічної нації – тобто нації, базованої на принципах територіального патріотизму та лояльності до українського народу всіх громадян України незалежно від етнічного походження. Задля досягнення такої мети українська політична думка сама повинна була б пережити поважну еволюцію, в першу чергу – перейняти ідею політичного, етнічного, соціального, релігійного плюралізму та толерантності. Цій темі присвячені публікації Лисяка-Рудницького, які надруковані вже після його смерті у збірці «Напрями в українській політичній думці».

У науковому доробку І. Лисяка-Рудницького відсутні об'ємні монографії про конкретні історичні події (видана 1973 р. збірка «Між історією і політикою»). Натомість він є автором розвідок, де осмислювалися вузлові проблеми, що лежать на стику наук, – головне, за влучним виразом самого вченого, – між історією і політикою. Важливе визначення для розуміння творчості свого «однолітка, товариша й друга, з яким ... не раз ділив долю протягом майже півстоліття», знайшов науковець із світовим іменем, академік О. Прицак. У передмові до двотомника творів І. Лисяка-Рудницького він назвав його «ученим» і «комунікатором» [5, с. XIII, XVIII]. Остання характеристика є певним відповідником терміну «організатор науки». І. Лисяк-Рудницький в умовах еміграції виступав у ролі справжнього «генератора» окремих значних акцій зарубіжного українознавства, і цей напрямок був одним з найпомітніших у діяльності цієї непересічної постаті української історіографії ХХ століття [10, с. 573].

Історія Галичини ХІХ ст. – тема наукових досліджень Івана-Павла Химки, професора східно-європейської історії в Університеті Альберти. Він отримав звання доктора філософії в Мичіганському університеті в 1977 р. Цьому автору належить низка англomовних монографій: «Соціалізм у Галичині: виникнення польської соціальної демократії і українського радикалізму (1860–1890-ті рр.)» (1983 р.; 2002 р. перевидана в Києві під назвою «Зародження польської соціал-демократії

та українського радикалізму в Галичині (1860–1890)», «Релігія і національність на Західній Україні: Грецька Католицька Церква і національний рух в Галичині, 1867-1900» (1999). Химка також є співредактором третього-п'ятого томів англомовної «Енциклопедії України».

Його книга «Галицькі сільські жителі і український національний рух в XIX столітті» (1988) була відзначена в США премією Фундації Тетяни та Омеляна Антоновичів. Дане дослідження відзначається науковою об'єктивністю, глибоко розробленою методологією, поглибленим порівняльно-історичним та структурним аналізом. Це одне з перших досліджень соціальних процесів в галицькому селі, залучення селянства до національного руху в 1722–1914 рр. Автор доводить, що політична свідомість селян формувалася під впливом антикріпосницьких реформ та проникненням капіталу в економіку. І.-П. Химка також показав процес класового розшарування на селі. Дещо незвичним для сучасного читача є широке застосування стосовно галицьких селян другої половини XIX ст. етнонімів «русини», «руський» (замість «українці»; «український»). Втім, автор не прагнув штучно відокремити в національному сенсі галичан від українців чи протиставити їх, а лише вживав тогочасну історичну термінологію [13].

У рамках схеми Гроха осмислює історію українського національного руху XIX ст. П. Магочій, професор Торонтського університету, президент Карпато-Русинського дослідницького центру в США. Він отримав вищу освіту та захистив докторську дисертацію в США. У 1980 р. був запрошений очолити кафедру української історії в університеті Торонто. П. Магочій – член Королівського товариства Канади з 1996 р. Він автор більше 450 публікацій з історії, етнографії, політології, картографії та бібліографії.

Отже, на думку П. Магочія, українське національне відродження проходить три стадії: (1) стадію збирання спадщини, коли окремі вчені або, частіше, невідомі ентузіасти збирають мовні, фольклорні, літературні та історичні залишки даного народу; (2) організаційну стадію, коли закладаються культурні організації (читальні, театри, бібліотеки, музеї, національні доми тощо), школи й видання для поширення знання про національну спадщину, яку вже зібрано або яка далі збирається; (3) політичну стадію, коли закладаються партії та інші організації, які уможливають участь у політичному процесі [17, р. 81–82]. Відповідно він виділив такі хронологічні межі трьох стадій на українських землях у складі Російської імперії: (1) етап збирання спадщини, 1740–1840 рр.; (2) організаційний етап, 1840–1900 рр.; і (3) політичний етап, 1900–1917 рр. Певні відмінності має порядок етапів

на західноукраїнських землях, який П. Магочі окреслив в наступний спосіб: (1) етап збирання спадщини, 1816–1847 рр.; (2) організаційний етап, 1848–1860 рр.; (3) політичний етап, 1861–1918 рр. [7, с. 105].

Водночас у П. Магочія є оригінальні спостереження щодо механізму і спрямованості «національних відроджень». Українське національне відродження, зауважує він, розглядається або: «1. Як побічний процес усе більшої національної свідомості, яка з'являється передусім серед інтелігенції і лише після цього передається масам» (такий підхід сповідували як «народницька» (М. Грушевський), так і «консервативна» (Д. Дорошенко) школи в українській історіографії; або «2. Як дещо складніший розвиток, який характеризується різними стадіями, кількістю і хронологічними межами яких різні автори по-різному інтерпретують (І. Лисяк-Рудницький, Дж. Решетар, О. Прицак)». Обидві схеми, вважає П. Магочій, виходять з телеологічних настанов, згідно з якими «національне відродження» розглядається як наперед обумовлений процес, а його наслідки – з позицій успішності у досягненні головної мети – самостійної держави [7, с. 103].

На думку Г. Касьянова, ці зауваження П. Магочія є цілком слушними. Проте він також пропонує «стадіальну» схему розвитку «національного відродження» з певними хронологічними етапами, і в цій схемі наявні ті ж самі телеологічні настанови [3, с. 299].

П. Магочій є автором великої праці «Формування національної ідентичності: Підкарпатська Русь (1848–1948)» (авторизований переклад з англійської на українську мову з'явився 1994 р. в Ужгороді), де події і процеси розглядаються на широкому історичному та етнологічному фоні. Вчений прагнув актуалізувати дискусійні проблеми. Разом з тим, на думку науковців, автор допустив деякі малопомітні зміщення акцентів, хронологічні неточності й ледве помітну авторську упередженість при мотивації дій тих чи інших політичних сил, їх лідерів, що діяли на Закарпатті та поза його межами [4, с. 119]. Йдеться про фаворизацію «русинського руху» на Закарпатті та території сучасної Словаччини.

Магочію належить і авторство щодо уточнення кордонів Карпато-русинської держави, карта яких прикладається до текстів його доповідей на міжнародних конференціях 1991–1992 рр. До неї включені окремі райони Польщі, Словаччини, Румунії та України, де проживали гуцули, лемки і бойки – етнічні групи, які, поряд з власною назвою, давно використовували етнонім «українці», підкреслюючи тим самим органічну етнокультурну єдність з українським народом. І хоча карта фіксує стан етнічного «навантаження» в центрі Європи

в 1910 р., її політичне навантаження, безумовно, носить прикладний характер – відновлення моделі країни, до якої повинні тяжіти всі русини [4, с. 119].

Неоднозначно оцінив цю працю І. Лисяк-Рудницький. Предметно оглянувши її, він зазначив, що автор «докладно зупиняючись на політичному та культурному розвитку Підкарпатської Русі (як тоді ця територія офіційно називалася)..., проте, майже не звертав уваги на соціально-економічні умови». Дискутуючи з П. Магочі, І. Лисяк-Рудницький зазначав, що попри правильну історичну констатацію існування в Закарпатті трьох різних національних орієнтацій (русофілів, українофілів і русинофілів) автор згаданої вище книги «явно на боці так званої русинофільської течії». І. Лисяк-Рудницький вважав, що Магочі, як і будь-хто інший, має право на свої особисті симпатії. Втім, Лисяк-Рудницький заперечував інше – те, що «його ухил вплинув на історичну розважливість і, в окремих випадках, спонукав перекручувати факти, щоб вони узгоджувалися з його упередженими поглядами» [5, с. XIII, XVIII].

Досліджуючи проблеми українського руху, П. Магочій вважав, що «національна ідентичність» доби українського «національного відродження» формувалася на основі не лише так званої «первісної етнічності», в якій «свідомість особи є усталеним і незмінним явищем, яке формують кровні зв'язки, спільне походження, мова та культура». Не менш важливою, на його думку, була так звана «ситуаційна або факультативна етнічність», у рамках якої може формуватися система різноманітних лояльностей, нерідко, здавалося б, несумісних. У багатонаціональних державах, стверджує далі П. Магочій, виникає ситуація, коли найзручнішою формою національного самовизначення особи буває одночасне співіснування декількох лояльностей. Зокрема, в українських землях у XIX ст. цілком природною була ситуація, коли дехто вважав себе як малоросом (українцем), так і росіянином [7, с. 105].

У своїх дослідженнях з проблеми становлення національної свідомості Ф. Сисин, продовжуючи традиції представників «класичних» українських історіографічних шкіл (представники В. Липинський, М. Грушевський), вказує на те, що з певною мірою достовірності можна локалізувати часи формування елементів національної свідомості українців. Говорячи про «національну свідомість» українців і про «націю», він адресує ці поняття певним станам, не поширюючи їх на все населення тогочасних українських земель. При цьому «нація» у нього – це передусім «руська знать» [18. Р. 58–82; 11, с. 30–31].

У центрі уваги досліджень Ф. Сисина перебували проблеми історії

західноукраїнських земель. У 1982 р. під його спільною з А. Марковичем редакцією у Гарварді вийшов збірник «Національне будівництво і політика націоналізму», що об'єднав одинадцять есе у яких висвітлено різні аспекти історії Галичини у складі Австро-Угорщини. Серед авторів есе – відомі історики П. Брок, П. Магочі, І. Лисяк-Рудницький та інші.

Аналізуючи участь українців у революції 1905–1907 рр., Б. Кравченко підкреслив, що саме в цей період прослідковується тісний взаємозв'язок боротьби селянства за вирішення аграрного питання з національним питанням; причому національний фактор починає відігравати роль лише наприкінці аграрного повстання, після того, як селянство роками брало участь у боротьбі за землю, після того, як спонтанні виступи набули організованого характеру. Саме будучи вимушеними «осмислити своє економічне невдоволення», селяни усвідомили політичні й національні проблеми. Так, вказував дослідник, «селяни Полтавщини, що піднялися на боротьбу ще в 1902 році, почали включати в свої вимоги україномовну школу і гарантії політичної автономії» [16, р. 28–29].

Значна увага в діаспорній історіографії, на відміну від радянської, приділялася висвітленню процесів становлення і діяльності українських партій. Однак поняття «українська партія» встановлюється за політико-етнічною чи просто мовною ознакою її членів. В зв'язку з цим, на нашу думку, з українського політичного спектру необгрунтовано виключалися всеросійські партії.

Автором численних праць з української історіографії, суспільно-політичної думки ХІХ – початку ХХ ст. є Т. Приймак. Він закінчив Манітобський університет (1972). Захистив докторську дисертацію в Торонтському університеті (1984), працював професором університету в Саскатуні. Саме Т. Приймак став автором першої англomовної біографії визначного українського історика, письменника, громадсько-політичного діяча М. Костомарова. На думку дослідника, унікальність позиції М. Костомарова як інтелектуала полягала в тому, що він одночасно належав до російської та української історіографії. Т. Приймак вважав М. Костомарова попередником М. Грушевського, зокрема писав, що костомарівська робота «Две русские народности» була передтечею знаменитої праці М. Грушевського «Звичайна схема «русской» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства».

Вагомим є внесок Т. Приймака у дослідження діяльності М. Грушевського. Він займався виявленням матеріалів М. Грушевського в етнічних архівних фондах Канадського Національного архіву. Пи-

танню ролі Грушевського в політиці присвячена стаття Т. Приймака в «Journal of Ukrainian Studies». В «Українському історичному журналі» також надрукована його стаття «Конституційний проект М. Грушевського з 1905 року», в якій високо оцінено вклад вченого в обговорення майбутнього конституційного ладу у Російській імперії. Т. Приймак вказує, що «конституційний проект знаменував спеціальний етап української політичної традиції 19-го сторіччя; він віддзеркалював впливи Кирило-Мефодіївців, Прудона, Антоновича і Драгоманова. З другого боку, ця традиція постала тоді, коли панував мир, а українське національне пробудження щойно починалося» [8, с. 136].

Вчений також підготував монографічне дослідження «Михайло Грушевський. Політик національної культури» (на англійській мові), яке схвально сприйняли українські та зарубіжні історики. В рецензії на цю книгу Б. Клід в журналі «Український історик» вказує, що при залученні матеріалів українських архівів його праця набуде ще більшої глибини і змістовності [15, с. 184].

Дослідженням грушевськознавства серйозно займався Марко Антонович. Він походив з славетної родини українських істориків Антоновичів. Навчався в Карловому університеті в Празі і Мюнхенському університеті. У 1950 р. переїхав з Західної Європи до Монреалю, де редагував журнал «Розбудова держави» (1949–1954). В 1956–1982 рр. був редактором в українському відділенні Державного радіо Канади. Обирався віце-президентом Українського історичного товариства та НТШ. Доктор філософії, дійсний член УВАН у Канаді та США, у 1992–1999 рр. – її Президент [12, с. 107].

За ініціативою М. Антоновича було опубліковано опрацьоване зусиллями професорів В. Міяковського та С. Стецюка листування М. Грушевського і його сучасників. У 1990 р. під час українознавчої конференції в Іллінойському університеті відбулася окрема сесія, присвячена тогочасному станові досліджень в галузі грушевськознавства в Україні і на Заході, де М. Антонович виступив з доповіддю разом з Л. Винарем та С. Білоконем.

Учений був одним із членів-засновників та, певний час, співредактором журналу «Український історик». Підготував низку праць з історії, історії літератури, біографій та розвідок про культурне відродження в Україні у XIX–XX ст. Особливо відомими є його історичні праці: «Завдання в галузі історії України» («Український історик», 1972, № 1–2); «Українська Петербурзька Громада» (Ювілейний збірник УВАН в Канаді, Вінніпег, 1976); «50-річчя УВАН» («Український історичний журнал», 1995, № 1–4).

Як бачимо, історики діаспори активно досліджували весь комплекс проблем, пов'язаних з літописом українського національного руху та політичної думки кінця XVIII – початку XX ст. Український національно-визвольний рух аналізувався, виходячи з трьохфазної схеми розвитку національних рухів, запропонований вченим М. Грохом. Тогочасне суспільно-політичне життя в Україні в цей період переважно розглядалося як період «національно-визвольний», основним змістом якого був розвиток українського руху. При вивченні політичної історії України XIX–XX ст. використовувався цілий ряд категорій і понять, що не мали місця в радянській науці.

Разом із тим, діаспорна історіографія не уникла й вузьких місць, політизації окремих сюжетів. Участь українців у загальноросійському революційному русі оцінювалася діаспорними вченими в цілому негативно, виходячи з того, що це не сприяло формуванню національної свідомості, зміцненню українського національного руху. Практично відсутні роботи, присвячені революційно-демократичному руху 50–60-х рр. і руху народників в Україні. Не вивчалася діяльність загальноросійських партій на теренах Наддніпрянщини. Особливо ж вагому роль відіграли українські історики Канади у розвитку грушевськознавчих студій, які в УРСР були взагалі відсутні.

Джерела та література:

1. Єсельчик С.О. Пробудження нації: До концепції історії українського національного руху другої половини XIX ст./ С.О. Єсельчик. – Мельбурн: Ун-т ім. Монаша; відділ славістики, 1994. – 121 с.
2. Єсельчик С.О. Український національний рух: здобутки та перспективи досліджень // Нариси з історії українського національного руху. Колективна монографія / С.О. Єсельчик. – К.: Інститут історії НАНУ, 1994. – С.159–167.
3. Касьянов Г.В. Теорія нації та націоналізму: [Монографія] / Г.В. Касьянов – К.: Либідь, 1999. – 352 с.
4. Коцур В.П. Історіографія історії України: Навч. посіб./ В.П. Коцур, А.П. Коцур. – Чернівці: Золоті литаври, 1999. – 519 с.
5. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. У 2-х томах / І. Лисяк-Рудницький, упоряд. Я. Грицак. – К.: Основи, 1994. – Т. 1. – 530 с.
6. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. У 2-х томах / І. Лисяк-Рудницький, упоряд. Я. Грицак. – К.: Основи, 1995. – Т. 2. – 574 с.
7. Магочій П. Українське національне відродження. Нова аналітична структура / П. Магочій // Український історичний журнал. – 1991. – № 3. – С. 97–107.

8. Приймак Т. Конституційний проект М. Грушевського з 1905 року / Т. Приймак // Український історичний журнал. – 1991. – № 1. – С. 127–136.
9. Сарбей В. Г. Національне відродження України / В. Г. Сарбей – К.: Альтернативи, 1999. – 336 с.
10. Симоненко Р. Іван Лисяк-Рудницький / Р. Симоненко // Історіографічні дослідження в Україні. – Вип. 15: Визначні постаті української історіографії XIX–XX ст. – К., 2005. – С. 572–612.
11. Сисин Ф. Хмельниччина та її роль в утворенні модерної української нації / Ф. Сисин // Український історичний журнал. – 1995. – № 4. – С. 67–74.
12. Ясь О. Антонович Марко Дмитрович / О. Ясь // Енциклопедія історії України. – К., 2003. – Т.1. – С.107.
13. Himka J.-P. Galician Villagers and Ukrainian National Movement in the Nineteenth Century / I.-P. Himka. – Edmonton: The Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1988. – 358 p.
14. Himka J.-P., Krawchenko B. *Intelligentia* / I.-P. Himka, B.Krawchenko // *Encyclopaedia of Ukraine*. – 1988. – Vol. III. – P. 337.
15. Klid B. Mykhailo Hrushevsky. The Politics of National Culture. – Toronto: University of Toronto Press, 1987. – 323 p. / В. Klid, Т. Прумак // Український історик. – 1991. – № 1-2. – С. 182-184.
16. Krawchenko B. Social Change and National Consciousness in Twentieth Century Ukraine / B.Krawchenko. – Edmonton: CIUS, 1987. – XIX, 333 p.
17. Magosci P. Nationalism and National Bibliography : Ivan E. Levyts'kyi and Nineteenth-Century Galicia / P. Magosci // *Harvard Library Bulletin*, XXVIII, 1. – Cambridge, 1980. – P. 80–83.
18. Sysyn F. Ukrainian-Polish Relations in the Seventeenth Century: The Role of National Consciousness and National Conflict in the Khmelnytsky Movement / F. Sysyn // Peter J. Potichnyj. *Poland and Ukraine. Past and Present*. – Edmonton; Toronto, 1980. – P. 58–82.